

ПРОГРАМАТА “РАЗВИВАНЕ НА КРИТИЧЕСКО МИСЛЕНЕ ЧРЕЗ ЧЕТЕНЕ И ПИСАНЕ” – СЪВРЕМЕННА ПЕДАГОГИЧЕСКА НЕОБХОДИМОСТ

Антония Кръстева

*Кардиналните проблеми
не могат да бъдат решени
на същото ниво на мислене,
което сме имали,
когато сме ги създали.*

А. Айнщайн

1. Въведение

Осъществяването на мащабно демократизиране на обществото, което от своя страна издига като основна ценност автономното и отговорното гражданско поведение, налага осъвременяване на образователната политика у нас, повишаване качеството на образованието и приваждането му в съответствие с новите реалности. Започнаха да се наблюдават количествени и качествени промени в образованието като на преден план излизат хуманистични идеали за личностно развитие, които са основа за разработването на концепция за обучение чрез сътрудничество или още срещано в литературата активно, интерактивно обучение. Активното обучение се възприема като процес, който стимулира вътрешната мотивация за учене на учащите и тази мотивация се запазва през целия живот. Това предполага осмисляне на информацията, развитие на стратегии и техники за учене, формиране на критическо мислене, на нагласи и ценности, свързани с непрекъснато повишаване на компетентността и личностно израстване.

Днес в образователните стратегии доминира идеята за формиране на активна и отговорна личност, способна да трансформира знанията си в нови условия, да оценява последствията от своята дейност и да бъде пълноценен участник в устойчивото развитие на страната. Съвременната личност се нуждае от умения, които са детерминанти за едно демократично общество. Затова тя трябва да се научи да се приобщава към различни общности, да инициира създаването на различни продукти, да създава и формира уникални мнения за преговор и изграждане на консенсус от различни убеждения и възгледи. В този смисъл Ал Гор подчертава мнението, че човечеството днес

прави три глобални избора: “демокрацията става подчинителна форма на политическа организация, общоприет е модифициран свободен пазар и индивидите се смятат част от глобалната цивилизация (Т. Хюсеин, 1998: 9–10). Образованието се демократизира, глобализира и ориентира към пазарната икономика. Знанията разширяват възможностите за осъществяване на ефективен учебен процес в рамките на училищната институция и извън нея, защото знанията са движещата сила на съвременното общество.

Знанията, включени в учебното съдържание, е логично да бъдат близо до ежедневните начини на мислене и с голямо значение за живота (Т. Husein, 1998: 6) да преодоляват границите между отделните учебни дисциплини, между наука и изкуство, между мислене и преживяване, между теория и практика (В. Landur, 1998: 5), да изясняват основите на цивилизацията. В този смисъл **фундаменталното разбиране на значимостта на познанието се явява един от най-важните компоненти за изграждане на съвременни личности.**

Развиване на критическо мислеща личност — цел на образованието

Съвременната революция, породена от обединяването на информационните и комуникационните средства, е най-мощната сила, оформяща днешния ритъм на живот. Освен това огромният потенциал на сътворените оръдия на новата действителност, поставя личността в определени социални роли и изисквания за изпълнението на тези роли. Взаимодействието на личността със съвременните технологии въздейства директно върху начина на мислене, върху поведението и отношението ѝ към кодирани ценности и културни продукти.

Българското образование през XXI век е изправено пред редица предизвикателства. Един от основните проблеми е “ориентираността на системата към запаметяване и възпроизвеждане, а не към провокиране на мисленето, самостоятелност и формиране на умения”. В съвременния динамично развиващ се свят “енциклопедичният” характер на нашето образование и значителният обем от “готови” знания не са особена ценност и не са достатъчни за бъдещата социална реализация на личността (Национална програма за развитие на училищното образование и предучилищното възпитание и подготовка 2006–2015, 3).

Ориентирането на училищното образование към провокиране на мисленето и самостоятелността, към формиране на практически умения и към развитие на личността не може да се осъществи изясняване стратегиите и тенденциите на съвременното образование.

Целта на новото образование е не само да предава информация, посредством информационните технологии, но преди всичко да развива творчество и да дава знания, които учениците могат да използват в реалния живот. Общата загриженост на училището се изразява в подготовката на способни и подготвени за предизвикателствата на времето ученици. Безспорно тези умения не могат да се развият в една авторитарна среда, в която не се осъществява диалог, не се решават проблеми, не се споделят идеи и собствени мнения, убеждения, не се работи в екип.

Процесът на личностно развитие се съотнася към развиване на ясна представа у учениците за собствените им постижения и необходимост от непрекъсната работа и постоянно самоусъвършенстване. Учениците носят отговорност за собственото си учене, като паралелно с това развиват умения за критическо мислене за разбиране скрития смисъл на едно или друго послание (познание), както и умения да се противопоставят срещу манипулацията на съзнанието от страна на съвременните предизвикателства и изкушения. Очевидно изграждането на младата личност за пълноценен живот изисква умения за критическо разсъждаване, за трансформиране на информацията в нова с определена задълбочено формулирана цел, за поемане на конструктивна социална ангажираност. Работейки в тази посока, основната идея е извеждането на ученика като творец и изобретател. В този контекст училището носи първоначално значение и отговорност за изграждането на съвременна личност, която знае какво иска и как да го постигне.

На фона на международната практика, на основата на постиженията на квалификационните семинари на национално равнище в страната се правят частични опити за **развиване на теорията и практиката на критическото мислене**.

В този контекст образователната система разработва концепции за интегрални взаимодействия и иновационни техники и технологии в структурата и съдържанието на средното образование. Научно-педагогическите изследвания през последните години са ориентирани към **развиване на критическо мислене у учениците**, като тази специфика променя изискванията към педагогическото познание и неговото интегриране в учебните дисциплини. Тези изисквания реално се явяват част от новия модел на съвременното образование.

Днес е широко разпространено разбирането за приемане на технологията като инструмент, способен да създаде и поддържа условия за постигане целите на образованието. Поради това технологичната стратегия, която поощрява

критическото мислене, се приема като средство за постигане на определени задачи, очертани в процеса на педагогическото целеполагане.

Прилагането на технология за развиване на критическо мислене у учениците е сравнително нов подход в дидактико-методическата практика у нас. Целта е, този нов технологичен подход да доведе до положителни резултати както при обучението на учениците, така и в тяхното развитие.

На фона на цялостната образователна философия Българската асоциация по четене внедрява в училищната практика целите и идеите, заложили от Международната асоциация по четене и писане (RWCT).

2. Учредяване на Българската асоциация по четете

През 1993 г. в България се учредява Българската асоциация по четене, която е филиал на Международната асоциация по четене и писане (RWCT). Тя става официално афилиран член на Международната асоциация по четене (IRA) през юли 2003 г.

Програмата “Развиване на критическо мислене чрез четене и писане” (RWCT) е разработена от Международната асоциация по четене (IRA) и университета в Северна Айова. Централни спонсори на програмата са Института “Отворено общество” на Джордж Сорос и националните Сорос фондации. От значение е да се споменат имената на програмните директори (създателите) на програмата, а именно: Джени Стийл и Къртис Мередит от университета в Северна Айова, Чарлз Темпъл от колежа “Хобарт и Уилям Смит” и Скот Уолтър от Международната асоциация по четене.

Основната **цел** на Международната програма “Развитие на критическото мислене чрез четене и писане” (RWCT – Reading and Writing for Critical Thinking) обогатяването на образователните практики в рамките на училищните и университетските институции. Нейните **подцели** се изразяват в (Дж. Стийл, К. Мередит, Ч. Темпъл, 1998: 3–4):

- Изграждане на открити, колегиални, дългосрочни взаимоотношения на сътрудничество на преподаватели от различни култури и среди, което води до свободен обмен на идеи между хората.
- Увеличаване капацитета на учащите се да мислят критично, включването им в критични дебати, поемането на отговорност за собственото учене, формиране на самостоятелни мнения, проявяване на уважение към мнението на другите.

- Представяне на практически методи за преподаване, базирани върху философски теоретически издържани идеи.

- Създаване на доверие между участниците, основано на успешното реализиране на програмата в собствената среда за обучение.

Реализирането на целите на програмата се свързва с квалификация на учители от различни краища на света (и в българската образователна система), които в своята методическа практика прилагат методи и техники, насърчаващи активното и самостоятелното учене, критическото мислене на учениците. Акцентът на програмата се поставя върху стратегиите на преподаване, мотивиращи и провокиращи активността на учениците. Програмата дава възможност със систематизирано запознаване с интерактивното преподаване, за едновременно вникване в духа на този тип преподаване, но и тренингово отработване на практическите детайли, които го провят работещо в ежедневието. Чрез интерактивните стратегии на преподаване учителите са в състояние да работят по-успешно по комуникативните учения на учениците, по уменията им да споделят знания и опит, да се учат в сътрудническа се общност.

Технологично програмата намира широко приложение във всички степени на училищното обучение (начална, прогимназиална и гимназиална) и във висшето училище, като успешно се прилага във всички хуманитарни и социални учебни дисциплини.

В момента програмата “RWCT” тя е разпространена в 28 страни в Централна и Източна Европа, Централна Азия, Южна Азия и Латинска Америка. У нас програмата функционира през 1998 г. като за целта са обучени учители от различни региони на страната – София, Пловдив, Плевен, Русе, Силистра, Разград, Стара Загора, Перник, Благоевград, Габрово, В. Търново и др. Основни популяризатори на програмата са Института “Отворено общество” в Ню Йорк, фондация “Отворено общество” – София, Българската асоциация по четене, Министерството на образованието и науката и академичните звена в страната.

Първата инициатива на българската асоциация по четене е проектът “Пища книжка за теб”, осъществен от ученици от началния и прогимназиалния курс на обучение в гр. София. Основната цел на този проект е въвеждане в учебния процес по български език на стратегии за развиване на критическо мислене, разработени от Международната асоциация “Развиване на критическо мислене чрез четене и писане”. Като краен резултат от обучението е проектирането на книжни тела с илюстративен

материал, предназначен за деца от дома за сираци “проф. Ас. Златарев” – гр. София. (www.argumenti.org)

Същност на модела за развиване на критическо мислене чрез четене и писане

Преди да се представи моделът е целесъобразно да се тръгне от уточняване на **понятието “критическо мислене”**. В педагогическата изследователска дейност се срещат изключително малко разработки, свързани с това понятие. За разлика от педагогическата понятийна система, в специализираната психологическа и философска литература достатъчно обстойно се анализира същностната характеристика на критическото мислене. Тъй като изясняване на съдържателните компоненти на понятието не е предмет на настоящото изследване, тук няма да отделяме на това специално внимание. Приемаме за миродавно определението, което авторите на програмата дефинират, а именно – “за хората, които имат критическо мислене, основното разбиране на информацията е от правна точка, а не краен етап на учене. Критическото мислене се изразява във внимателно вглеждане в смисъла на дадени идеи, отнасяне към тях с умерен скептицизъм, балансирането им между противоречащи гледни точки, изграждане на системи от поддържащи мнения, служещи за аргументиране, както и заемане на твърда позиция, базирана на тези схеми”. Авторите, уточняват също, че критическото мислене е сложен активен и интерактивен познавателен процес на “творческо обединяване на идеи и средства, прилагане на нова концепция и ново структуриране на понятия и факти”. Или казано по друг начин “критическото мислене е сложен мисловен процес, който започва с информация и завършва с вземане на решения” (Дж. Стийл, К. Мередит, Ч. Темпъл, 1998: 1).

При анализиране на понятието се среща неговото отъждествяване с понятията “аналитично мислене”, “логическо мислене”, “творческо мислене”. Независимо от интерпретирането, **основните съдържателни компоненти**, включващи се в структурата на понятието “критическо мислене” са:

- **мисленето**, свързано с логичните мисловни схеми;
- **информацията**, служеща за разширяване на знанията, което от своя страна позволява извършването и задълбочаване на по-сложни мисловни операции;
- **задаване на въпроси и решаване на проблеми** – въпросът “пуска в ход” познавателна дейност, насочена към решаване на някои проблеми и

изясняване на конкретни неопределености. Въпросът способства също така за определянето и формулирането на даден проблем. Следователно, “онези, които умеят да мислят, умеят да задават въпроси”;

● **търсене на убедителни аргументи** – обикновено проблемите се явяват под формата на въпроси. След като проблемът е налице следва появата на тезата, която представлява мисъл, изразяваща отношение към проблема, подкрепено с различни аргументи, т.е. ако проблемът се яви под формата на въпрос, то тезата трябва да бъде аргументиран отговор на този въпрос.

● **Разбиране** – необходимостта от разбиране води до познание. Психолозите определят разбирането като процес, в който повърхностната структура се превръща в дълбочинна, вътрешна.

Процесът на развиване на критическо мислене е познавателен процес, който е неразделна част от образователната структура. В този смисъл П. Петров и М. Атанасова споделят, че “критичното мислене не се учи отделно от общия контекст на обучението (П. Петров, М. Атанасова, 2002: 192). Това е целенасочен, планиран и точно разпределен във времето процес, посредством който се прилагат техники за активно и интерактивно преподаване и учене, осигуряващи трайни и достъпни знания.

Стратегиите за развиване на критическо мислене могат да се разгледат от позицията на три основни подхода. **При първия подход – когнитивния** целта на стратегиите е да стимулира активността на учениците да изследват информацията на различни познавателни равнища, т.е. да мислят за конкретното учебно съдържание, да го разбират и приемат като цяло знание. **При метакогнитивния подход** учебните стратегиите целят създаването на индивидуален, уникален метамодел за всеки ученик по отделно, насочващ го към самостоятелно учене през целия живот. В този смисъл учениците си задават въпроси с първия подход, като например: Какво мисля за това? Как тази информация отговаря на това, което вече знам? Какво по-различно мога да направя сега, когато има тази нова информация? Как тези идеи влияят на моето мислене? и др. Погледнати от **социално-афектния подход** стратегиите формират умения за работа в екип, за търсене, намиране и доказване на аргументирани доводи, за оформяне на собствено мислене, за уважение мнението на другите, за изказване на оценка и др. Тук е мястото да се спомене, че в процеса на развиване на критическо мислене тези подходи не функционират самостоятелно, а са свързани взаимно и се допълват.

Стратегиите програмата за развиване на критическо мислене чрез четене и писане са организирани в **тристепенен модел за преподаване и учене**, а

именно: **Събуждане на интереса – Осъзнаване на смисъла – Рефлексия** (Evocation – Realization – Reflection; “ERR”) (Дж. Стийл, К. Мередит, Ч. Темпъл, 1998: 13–19):

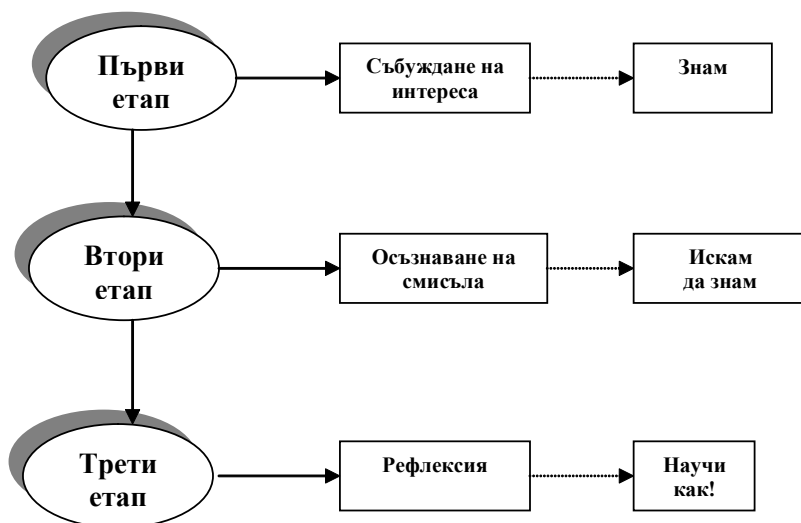

Схема 1

Първият етап (*събуждане на интереса*) има за цел:

- Провокиране възпроизвеждането на старата информация и събуждане на интерес към разглеждане на нов проблем (мобилизиране на старите знания). Този компонент е съществен, тъй като цялото трайно знание се възприема в контекста на вече познатото и разбираното. Информацията, представена извън контекста или информацията, която учениците не мога да свържат с нещо познато се заменя с нова. Учебният процес е процес на свързване на новото с вече познатото. Новото познание се формира на основата на предишните знания. По този начин се помага на учениците да реструктурират предишните си знания и убеждения като се създава широка база, върху която се възприема новата информация.

- Мотивиране и активизиране на учениците за учене. Ученето е активен познавателен процес, изискващ ангажиране в учебния процес. Това означава, че учениците изразяват своите знания чрез активно мислене, което способства за отделя наличното знание и неговото свързване на новата информация.

- Създаване на условия за връзка между страта и новата информация с цел активно учене (активно изследване на новата тема).

При **втори етап** (*осъзнаване на смисъла*) учениците се запознават с новата информация като самостоятелно поддържат активна ангажираност. Тук учителят има най-малко влияние върху учениците. Основното е да се запази интересът и импулсът, породени по време на първия етап и да се подпомагат усилията на учениците да контролират своето разбиране, да свързват новото с познатото, т.е. както подчертават авторите на модела “изграждат се мостове между старото и новото знание (Пак там: 15). Защото осмислянето на новата информация изисква ангажираност и контролиране на собственото разбиране. Не е толкова от значение да се установи доколко учениците са разбрали новата информация. По-важно е те да бъдат научени да разбират получената информация.

Третият етап се нарича *рефлексия* (от лат. reflexio – обръщане назад; размишление; способност за анализ на собствените психически състояния). Рефлексията е умствен процес, който в ситуация на обучение подбужда учениците към критическо мислене, към анализ на нова информация, към нейната оценка и поведение, съответстващо на заключение (P. Ewell, 1997: 9). В процеса на рефлексия учениците превръщат новото знание в свое собствено. Идеята е учениците да изразяват със свои думи новата информация, с която са се запознали и разбрали. Защото най-добре се помни това, което е разбрано в собствен контекст със собствени думи. Разбирането е трайно, когато информацията е поставена в смислен концептуален модел. Ако разбиранятия се формулират отново в един познат личен речник, то се създава персонален и смислен контекст (P. Pearson, L. Fieding, 1991). Освен това, по време на рефлексията се създава възможност за обмяна на идеи между учениците. Това води до разширяване на уменията им за комуникация, както и представяне на различни схеми, които обмислят, докато създават свои собствени. Целия този процес протича под формата на дискусия. Участвайки в нея, учениците се сблъскват с множество тълкования (конструкти), които могат да обмислят. Това е времето за промяна и преосмисляне. Възможността за използване на множество начини за интегриране на информация на този етап води до по-гъвкави формулировки, които могат да бъдат приложени по-практично и по-целево (K. Meredith, J. Steele, 1995).

Реализирането на учебния процес, посредством етапите на модела за развиване на критическо мислене, протича в следната **последователност (структура)**:

- Възстановяване на старо знание, предишни идеи, чувства, мисли.
- Анализиране на собствен опит.
- Осмисляне на връзките с новата информация.
- Изразяване на собствено мнение, което е вече осъзнато и преминало през вътрешните психически структури.
- Умение да се изслушват другите, да се сравняват позиции, да се оценяват и самооценяват отношения и поведение.

Анализираната структура на модела за развиване на критическо мислене е частично идентична с класическата структура на урока, където компонентите актуализират на опорните знания, мотивират на учебната дейност, осмисляне и осъзнаване на учебния материал са иманентна част от цялостната организация и провеждане на учебния процес. **В този смисъл моделът за развиване на критическо мислене се явява алтернатива за усъвършенстване структурата на урока.**

Представеният модел за преподаване и учене, свързан с развиване на критическо мислене, има своите специфични особености. Както вече се спомена, критическото мислене изисква способност да се разбира информацията и да се разсъждава върху нея. Затова е необходимо да се актуализират старите знания на учениците, въз основа на които те се включват в систематичен процес, водещ до откриване, реструктуриране и осмисля новото знание. От значение е учениците да разбират какво знаят и какво не знаят. Поради това разсъжденията и критическият анализ изискват задълбочено и творческо обсъждане на това как новото знание може да бъде приложено към старото и как старите знания могат да бъдат променени, за да се усвои и осмисли новата информация. Може да се каже, че този триетапен модел фокусира своето внимание, от една страна, върху приемане и оценяване на различията, а от друга, върху създаването и поддържането на интереса. Преподавателската дейност се изгражда преди всичко върху познанието и опита на учениците, позволявайки им да използват подходящи стилове и стратегии на учене, които от своя страна гарантират свободния изказ на мнение. Следователно при преподаването на учебното съдържание, е необходимо учителят да отчита различията на учениците (способности, опит, интереси, потенциал), като в зависимост от това ориентира своята методологическа дейност. Предпочитанията към различни начини на учене се наричат профили на учене (Ч. Томплинсън) или когнитивни стилове (В. Томуск). Използването на разнообразни методологии позволява на учителя да се съобрази с индивидуалността и предпочитанията на учениците (М.

Пандис, 2001: 26). Както казват И. Шал и М. Къртис “обучението трябва да бъде предизвикателство (L. Shall, M. Curtis, 1996). Тази мисъл е в съответствие с концепцията на Л. Виготски за зоната на близкото (проксималното) развитие и идеята на Е. Бетс за “учебно равнище”, т.е. задачите, които ученикът не е в състояние да реши, но може да реши с помощта на упътване на учител или връстник. Нивото не може да бъде прекалено високо. Е. Бетс нарича нивото, което не може да бъде постигнато дори и с помощта на учителя “ниво на безсилие”, поради често срещания му ефект. Прекалено ниското равнище не насърчава развитието и не подпомага потенциала на детето (Пак там).

Дейността на учителя се изразява в създаване на познавателно-емоционални условия, в които учениците да могат да поемат отговорността за собственото си учене. В този смисъл **основаната стратегия на модела** за развиване на критическо мислене у учениците е **да подпомогне тяхното самостоятелно мислене, ориентирано към учене през целия живот**. За осъществяване на качествен учебен процес, свързан с развиване на критическо мислене, учителят следва да спазва следните условия (Дж. Стийл, К. Мередит, Ч. Темпъл, 1998: 5):

- да провокира учениците да споделят или отхвърлят идеи;
- да съдейства за активното участие на учениците;
- да осигурява благоприятни условия за обучение;
- да поощрява учениците съобразно техните способности;
- да цени критическото мислене.

Прилагането на учебните стратегии на модела помагат за осъществяване целите на учебния процес, което гарантира ефективност. В тази посока се дава възможност да се планира дейността на двата субекта, като учениците от своя страна е целесъобразно да (Пак там: 9):

- развиват увереност в себе си и в ценностна на собствените си мнения и оценки;
- активно да участват в учебния процес;
- да бъдат толерантни към мнението на другите и да уважават тяхната личност;
- да изслушват с уважение различните мнения;
- да са готови да дадат преценка, така и да се въздържат от нея.

При изследване на резултатите от взаимодействието между субектите в учебния процес при реализиране то на стратегиите за критическо мислене се установяват определени зависимости. Посредством диаграмата на Вена (Перемена, 2001: 25–26) се констатира очевидни положителни променливи роли, които както учителят, така и учениците осъществяват в процеса на

общуване. Изключително важно е да се отбележи мнението на учениците относно ролята на учителя – от източник на информация в събеседник, стимулиращ овладяването на знания, като посредник в процеса на екипната дейност.

Наред с позитивните страни при прилагането на стратегиите за критическо мислене могат да се открият някои трудности, срещани в процеса на взаимодействие, като: недостатъчно време за реализиране на стратегиите в рамките на учебния час; едновременно изслушване на много ученици, което затруднява дисциплината и реда на учебния процес; затруднения при оценяване на индивидуалната работа на учениците и проверка на усвоените от тях нови знания и др.

3. Научно-практически дейности на Българската асоциация по четене

Проектирането на целите на международната програма (RWCT) у нас се реализира в обучителни квалификационни семинари на два етапа. През **първия етап**, в продължение на две години (1998 г. и 1999 г.) Програмата “Развитие на критическо мислене чрез четене и писане” се представя посредством четири последователни семинара, обхващащи различни региони на страната. Семинарите се провеждат от университетски преподаватели – доброволци от САЩ, Австралия и Обединеното Кралство. Във всеки семинар участниците се снабдяват с необходимата литература (учебни помагала), участват в демонстрационни уроци, където се прилагат адекватна методика за формиране на критическо мислене у учениците. В края на обучителната програма участниците получават сертификати съгласно стандартите на програмата

Най-общо подготовката на учители по програмата “Развитие на критическо мислене чрез четене и писане (RWCT) съдържа повече от 60 различни стратегии за преподаване и учене, включени в логическата структура на урока. Методите на обучение включват стратегии за търсене на информация, за творческо мислене, за учебно сътрудничество, за дискусии и дебатиране и за писане, които се използват както като средство за лично изразяване, така и като средство за учене. Програмата има модул за ръководство при планирането и оценяването, както и при документирането на теоретичната и изследователската ѝ част. По този начин учителят:

- Въвежда новия учебен материал, който повишава любознателността на учениците и помага за поставяне целите на учене.

- Помага на учениците активно да се включат в изучаването на новата тема.

- Води учениците към рефлексивно ниво на овладяване на учебния материал, на дискутиране на неговото значение и прилагането му в нова ситуация.

През **втория етап** обучените вече учители, от първия етап, изпълняват ролята на обучители, като провеждат квалификационни семинари, подобни на тези, на които те са участвали предната година. По време на тези семинари учителите демонстрират адаптираните от тях самите технологии за критическо мислене въз основа на използваните от тях материали. По този начин у нас се изгражда мрежа от училища, работещи по програмата и прилагащи основните стратегии за критическо мислене. (www.argumenti.org)

Обучителни семинари по проекта

През 2000 г. Институтът за чуждоезикова специализация към НБУ със съдействието на фондация “Отворено общество” проведе семинар на тема: “Процесите на четене и мислене при изучаването на втори чужд език”. Семинарът се проведе пред студенти и преподаватели от департаментите “Съвременна и приложна лингвистика” и “Чуждоезиково обучение”. Водещите семинара (Питър Фишър и Шийла Шапаро от университет Сейнт Луис, Чикаго – САЩ) запознаха участниците с модели на международната програма “Развитие на критическо мислене чрез четене и писане” (RWCT).

През 2000–2001 г. под ръководството Министерството на образованието и науката и Фондация “Отворено общество” се осъществи обучение на учители и директори на училища по програмата “Развитие на критическо мислене чрез четене и писане”. В същата година (2001 г.) в гр. Силистра и региона се организира и третият по ред семинар по програма “Развитие на критическо мислене чрез четене и писане” (RWCT) за т.н. второ поколение учители. Обучението се реализира от учители, работещи в градовете Силистра, Русе, Разград, Велико Търново и София и от обучители, представители на международната асоциация по четене, от университета в Северна Айова, от института “Отворено общество в Ню Йорк. Семинарите, проведени в Силистра, на практика доказват потребността от квалификационна дейност с

учителите, показват адекватното сътрудничество между официалните институции и неправителствени организации.

Отново през 2001 г. Министерството на образованието и науката и Фондация “Отворено общество” организираха провеждането на квалификационен семинар на тема: “Развитие на критическо мислене чрез четене и писане в помощ на промените в българското училище” за директори на училища и за експерти от Регионалните инспекторати на МОН (от градовете София, Пловдив, Благоевград, Русе, Перник и Асеновград), които отговарят за дисциплини, преподавани от обучаващите се по програмата учители. Целта на обучителната програма е възможно най-близко доближаване до субектите в учебната институция посредством проблематиката, свързана със стратегии за развитие на критическо мислене.

През учебната 2001/2002 г. СОУ “Хр. Ботев” – гр. Разград, работи по програма, чиято основна идея е изграждане и насърчаване на мисловните способности на детето, посредством програмата “Развитие на критическо мислене чрез четене и писане”. Сполучливото вграждане на методите за развитие на критическо мислене в традиционната методика се явява силен аргумент за осъществяване на програмата. Освен това, тази алтернативна методика притежава вътрешен механизъм, който действа по посока на мотивацията за учебен труд (Критическо мислене, 2002: 7).

Новите учебни стратегии на програмата за развиване на критическо мислене чрез четене и писане са апробиране в редица педагогически колективи в страната. Активно действат създадените до момента центрове за обучение по програмата в градовете София, Плевен, Силистра и Стара Загора.

Приложение на програмата в сферата на висшето образование

В основата на реформите във висшето образование стои необходимостта от качествена подготовка на педагогическите кадри на всички равнища, поради което през 2002 г. основен приоритет се явява интегриране на програмата RWCT на национално равнище в системата на висшите училища.

През учебната 2002 г. в гр. В. Търново се проведе обучителен семинар с учители по проект “Методи за реализация на гражданското образование чрез обучението по история, география, биология и химия”. В програмата по дейности по проекта бе включен обучителен модул за използването на нови педагогически методи и подходи с цел активизиране работата на

учениците в рамките на учебния час по постигане изискванията за гражданско образование, заложи в Държавните стандарти. Освен това, в рамките на модула бе проведен семинар за запознаване с международната програма “Развитие на критическо мислене чрез четене и писане”. Представена бе същността на идеята и модела на критическо мислене и предимствата на използването на стратегиите по програмата; представяне на отделни стратегии (технологии) за развитие на критическо мислене, решаване на проблеми, дискусии, учебно сътрудничество (Пак там: 7). При оценяване постиженията на студентите, включени в курса, се предлагат специфични методи и форми на оценяване: начално/диагностично; продължаващо/прогресивно; окончателно/общо. Използването на допълнителни методи като наблюдение, писмени дейности (тестове, есета, проекти), изработване на портфолио (обективни доказателства, проследяващи учебния процес) осмислят методологията на програмата и нейното приложение в системата на висшето образование.

За втория етап от квалификационната дейност и обучението във висшето училище през 2002 г. се проведе обучителен семинар на университетски преподаватели. Основната идея на семинара е запознаване на преподавателите с интерактивни техники и стратегии за развиване на критическо мислене на студентите, за събуждане на интереса към преподаването, за осъзнаване значението на рефлексията (осъзнаване и обобщаване на наученото).

Департаментът “Приложна лингвистика” към НБУ през 2003 г. организира семинар на тема “Развиване на умения за критическо мислене”. На семинара се представят стратегии за развиване на умения за критическо мислене чрез четене, демонстрирани преди това по време на обучение, организирано от Българската асоциация по четене и писане.

Като **заклучителен етап** на проекта Българската асоциация по четене през декември на 2004 г. организира конференция на тема “Активно учене и критическо мислене”. В конференцията взеха участие преподаватели и учители, работещи по програмата RWCT, както и преподаватели във висше училища, интересувани се от проблемите на критическото мислене. Дискусионните теми са разделени в три основни секции: Първа секция “Висше образование” обхваща разработването на университетски курсове и учебни програми, базирани на интерактивно преподаване и учене, ориентирани към развитие на критическо мислене у студентите. Втора секция се свързва с проблемите в “средното образование”, където се представят постиженията, проблемите и перспективите на идеята за развитие на критическо мислене. Трета секция “Проекти и издания” презентира разработени проекти, учебни

помагала, списания, свързани тематично с проблема за критическото мислене. Работата на конференцията се осъществява в партньорство с НБУ, ВТУ, ресурсен център – Силистра, МОН и различни общности.

Издателска дейност

Международната асоциация по четене (IRA) издава професионална литература, в това число и пет списания: *The Reading teacher* (“Учител по четене” – за тези, които работят с възрастова група от 1 до 12 години); *Journal of Adolescent and Adult Literacy* (“Грамотността при подрастващите и възрастните”); *Reading Research Quarterly* (“Изследвания в областта на четенето”); *Lectura y Vida* (“Четенето в живота” – на испански език); (излиза също на руски език под заглавието “Перемена”, както и на български език под заглавието “Критическо мислене”). Освен това асоциацията издава интернет списанието “Reading Online” (“Четенето в интернет”) и излизащия веднъж на два месеца вестник *Reading Today* (“Четенето днес”).

Списание “Критическо мислене” се издава от Българската асоциация по четете. Негови спомоществатели са Международната асоциация по четете, Институт “Отворено общество – София, Институт “Отворено общество” – Ню Йорк. Списанието е български аналог на познатото сред образователните среди двуезично издание на Международната асоциация по четене “Thinking classroom” и “Перемена”. Самото издание е част от проекта “Развитие на критическото мислене чрез четене и писане”, разработен върху модерни за ХХ век методи на обучение, а именно конструктивисткия, свързан с изследванията на Жан Пиаже (1955 г.); на метапознавателното учене, свързано с имената на Ан Л. Браун (1978 г.), Л. Виготски, Из. Бек и др.

В списанието “Критическо мислене” се откриват модерни педагогически идеи, представени от автори (от международното и националното педагогическо пространство), чиито изследвания са насочени към апробиране на стратегии за преподаване и учене, изведени от международната програма “Развитие на критическо мислене и чрез четене и писане” (RWCT), за разработване на методики, имащи за цел да активират вниманието на учениците, да провокират тяхното самостоятелно (ергокритично) осмисляне на разнообразна информация.

Обществени мнения и отзиви

Отзвукът по отношение на проведените семинари и квалификационни дейности на асоциацията, относно приложимостта и значението на проекта

“Развитие на критическо мислене”, популяризира идеята за формиране на критическо мислене у учениците. Изложените мнения на учители, обучавани от проекта и апробирани в педагогическата дейност придобитите знания и умения, споделят адекватни за училищната практика мнения и оценки.

В. Митанова (СУ “Св. Кл. Охридски”) – “критичното мислене изисква толерантност към различните гледни точки, съчетана със способност да се анализира и преценява тяхната стойност. За критично мислещия човек информацията е начало, база, а не краен резултат. За да се оцени значимостта на дадена идея, да се анализират противоположни мнения – интелектът и информацията не стигат. Те са задължително, но не достатъчно условие. Критическото мислене е всъщност способността да се подлага на съмнение приетата информация, както и умениято тя да се подрежда, класифицира, адаптира или отхвърля в резултат на направения анализ. Този тип мислене е достъпно за много хора, но не се придобива спонтанно, а в резултат на обучение и развитие” (Критическо мислене, 2001: 9).

Ц. Каснокова (Тракийски университет – Ст. Загора) – “критическото мислене дава възможност да се види пъстротата и разнообразието на света. Критическо мислещият човек съзнава и уважава различните позиции, прави го толерантен към другомислещите. Освен това, той е готов да работи в екип и да утвърждава взаимодействието между неговите отделни членове, като в същото време стимулира личната и груповата отговорност, развива самостоятелността и увереността при вземане на решения” (Пак там).

Л. Попов (учител по български език и литература в ТХБ “Проф. Ас. Златаров” – София) – “мнозина...все още свързват понятието “критическо мислене” със способността да критикуваш на всяка цена чуждото мнение, откривайки слабите страни в аргументацията. Днес нещата изглеждат по друг начин, защото поведението на човека е поставено в широкия контекст на универсалните ценности. Може да изглежда странно, но критически мислещият ученик е толерантен човек, който има преди всичко позитивна нагласа към нещата от света. Той умее да слуша другите, да уважава различните гледни точки и да взема решения в екип...” (Пак там).

С. Спасова (учител психолог в ТС “Хр. Ботев – София) – “това, което отличава човека от останалите живи същества, е мисленето. Това, което отличава мислещия човек от останалите хора, е критическото мислене. За мене то е да видиш житейските ситуации от различни гледни точки и при необходимост да избереш най-доброто за теб и за всички от твоята общност.

И мисля, че това е най-доброто, на което мога да науча моите ученици” (Пак там).

Г. Димитрова (учител по български език и литература в ТИ “Г. С. Раковски” – Ямбол) – “критически мислещият човек е развиващият се човек. Овладал познавателни и метапознавателни поведенчески модели, той интерпретира знаците на битието, полагайки ги в едно безкрайно диалогично поле. Противоречивостта на света е неговата изследователска страст и прогнозира, формулира, лично и социално значими проблеми. Той не дири подслон в сянката на тяхното мълчание, а изгражда позиция; пластичността на мисленето му узрява в градивно действие” (Пак там).

Житейската практика показва, че наравно с училищната институция **семейството** заема равнопоставена роля при развиването на критическо мислене у децата. Насърчаването на критическото мислене в семейството е от голямо значение не само за мотивацията на учениците, но и за тяхното положително отношение към учебния труд. Този вид възпитание несъмнено подпомага за плавното и безболезнено преминаване от училищните проблеми и ситуации към житейските.

Взаимоотношенията в семейството, загрижеността и заинтересоваността на родителите към процесите на обучение и възпитание на собствените им деца, са от значение за формиране на тяхното критическо мислене и изграждане на активно отношение към собственото си развитие. Освен това, родителите следва да познават мотивите, интересите, потребностите, стремежите, определящи поведението и дейността на детето. В този смисъл те съзнателно могат да ангажират детето в решаването на семейни проблеми и ситуации като резонно се вземе предвид и неговото мнение. Децата могат активно да съдействат чрез тактично изказана позиция за решаване на училищни проблеми, да изказват аргументирана позиция и анализ на собственото си поведение къщи, в училище, на улицата. По този начин се възпитават определени качества и чувства у детето, необходими за неговото лично израстване. Ето защо, взаимоотношенията в семейството, прилагането на цивилизовани и грамотни родителски възпитателни стратегии, съдействат за формирането на възпитателния облик на детето, съответстващ на общочовешките ценности. В същото време хуманните отношения в семейството помагат за самостоятелно овладяване на знания от детето, необходими за социалната му адаптация, за усвояване на норми на социално поведение, за овладяване на индивидуален социален опит. Всички тези възпитателни изисквания се детерминират от партньорството и съвместната дейност между

семейството и училището, от активиране и стимулиране на мисловните дейности и отношения на детето към собственото си поведение в семейството и училището.

4. Заключение

Реализирането на личностно-хуманитарната система на обучение и възпитание, типична за демократичните общества, с характерната за нея диалогичност между учители и ученици, поставя пред педагогическите цели като главно изискване, създаване на образователна среда, в която субект на познавателна и практическа дейност са учениците, а учителят е консултант и съорганизатор на тази дейност, както и морален пример за подрастващите. Поради това общ стремеж в училищната практика е следването на следните тенденции: освобождаване на учебното съдържание от академичната елитураност, безжизненост и непазарност; изместване на акцента от поднасянето на учебната информация към осмислянето и нейното приложение, ограничаване ролята на репродуктивното знание; преориентиране на образователно-възпитателната дейност по посока развиване на критическо мислене и на стимулиране на творческите възможности на учениците; разкриване на стремежите има за себеразвитие и личностна промяна.

Като **обобщение** може да се каже, че **ефективността на идеята за развиване на критическото мислене у учениците** се изразява преди всичко в уменията учителят да провокира постоянно интереса и любопитството на учениците, в използването в учебния процес на интерактивни технологии, в анализирането и обобщаването резултатите от обучението. Прилагането на интерактивните стратегии и техники в учебния процес предполага едновременно активна индивидуална дейност и умения за работа в екип.

Прилагането на програмата дава възможност за пълноценно използване на вече придобитото знание и неговото трансформиране в ново, като се допълва с приятни емоции и изживявания. Предимството на интерактивните стратегии от програмата за развиване на критическо мислене се изразява във възможността за формиране у учениците на социални умения, необходими за тяхната пълноценна реализация (умения за разбиране, за оценяване и поемане на позиция, за аргументиране на собствено мнение, за поемане на отговорност и работа в екип). В същото време, този процес подпомага за изразяване на положителни емоции от учениците, което допълва и разширява техния социален кръгозор и формира личностното им израстване.

ЛИТЕРАТУРА

Вашиите мисли за... – Критическо мислене. 2001, №1.

Какво ново. – Критическо мислене. 2002, № 2.

Национална програма за развитие на училищното образование и предучилищното възпитание и подготовка – 2006–2015. <http://www.minedu.government.bg/>
Научни изследвания. – Перемена, 2001, № 1.

Пандис, М. Ученическа зрялост и училищна готовност. – Критическо мислене, № 1, 2001.

Пассов, Е. Основы коммуникативной методики обучения научному общению. М., 1988.

Петров, П., М. Атанасова. Образователни технологии и стратегии на учебе. С., 2001.

Стийл, Дж., К. Мередит, Ч. Темпъл. Модел за критично мислене в рамките на учебната програма, 1998, № 1.

Ewell, P. Organizing for learning: A point of entry. Draft prepared for discussion at the 1997 AAHE Summer Academy at Snowbird. National Center for Higher Education Management Systems (NCHEMS), 1997.

Husein, T. Organizing Knowledge for Environmentally and Socially Sustainable development, 1998.

Landur, B. Organizing Knowledge for Environmentally and Socially Sustainable development, 1998.

Meredith, K., J. Steele. Questioning for critical thinking. – In: P. Garova, J. Steele, K. Meredith, Z. Kollarikova (Eds.) Critical Thinking, Bratislava, State Pedagogical Institute of Slovakia, 1995.

Pearson, P., L. Fielding. Comprehension instruction. – In: R. Barr, M. Kamil, P. Mosenthal, D. Person (Eds.) Handbook of reading research (Vol. 2.) White Plains. N. Y., Longman, 1991.

Shall, L., M. Curtis. Teaching the Disabled or Below-Average Reader. What Research Has To Say About Reading Instruction. S. Samuels, A. Farstrup, International Reading Association, 1996.

<http://www.argumenti.org/>

ПРОГРАМАТА “РАЗВИВАНЕ НА КРИТИЧЕСКО МИСЛЕНЕ
ЧРЕЗ ЧЕТЕНЕ И ПИСАНЕ” – СЪВРЕМЕННА
ПЕДАГОГИЧЕСКА НЕОБХОДИМОСТ

АНТОНИЯ КРЪСТЕВА

Резюме

Настоящото изследване е насочено към изследване същността на международната програма “Развиване на критическо мислене чрез четене и писане” в контекста на новите образователни стратегии. Очертават се доминиращите фактори, които определят значението на тази програма. Разкрива се същността и етапността на модела за развиване на критическо мислене. Акцент се поставя върху дейността и обучителните програми на Българската асоциация по четене, основавани върху стратегиите на международната програма.

THE PROGRAM “DEVELOP OF THE CRITICAL THINKING
THROUGH READING AND WRITING” – CONTEMPORARY
NECESSITY IN PEDAGOGY

ANTONIYA KRASTEVA

Summary

The present work is directed to the research the matter of international program “Develop of the critical thinking through reading and writing” in context of the new educational strategies. The commanding factors, which define the meaning of this program, are outlined. The matter and the stages on the model of the develop of the critical thinking are revealed. The accent is put on the activities and educational programs on Bulgarian association of reading, which are based on the international program.